

Selkeästi mystiikasta ja mielenfilosofiasta

Kimmo Ketola

Leo Näreaho: *Mieli, aivot ja filosofia*. Yliopistopaino 2004. 264 s.

Tietoisuuden tutkimus on saanut merkittävän uuden sysäyksen viime vuosien aikana käytöön otetuista aivojen kuvantamismenetelmistä. Uuden tekniikan ansiosta on tullut mahdolliseksi selvittää yhä seikkaperäisemmin erilaisten mentaalisten tilojen ja aivotointojen suhdetta toisiinsa. Tällaisen tutkimuksen anti ja implikaatiot monille ihmistieteiden aloille ovat kuitenkin vielä monin osin avoimia kysymyksiä.

Esimerkiksi uskontotieteessä, jossa on aikaisemminkin oltu kiinnostuneita uskonnollisen kokemuksen fysiologisista aspekteista, on nyt lisääntyvä joukko tutkijoita lähtenyt kartoittamaan meditaation, rukouksen, raamatunluvun ja muiden uskonnollisten aktiviteettien aikana ilmeneviä aivotointoja. Valitettavasti empiirisistä tutkimustuloksista on alkuinnostuksessa vedetty varsin pitkälle meneviä ja usein myös perusteettomia johtopäätöksiä. Jotta ihmistieteiden piirissä kyettäisiin selkeämmin näkemään, millaisia johtopäätöksiä aivotutkimuksesta on lupa vetää mielellisten ja kulttuuristen ilmiöiden suhteen, tarvitaan käsitteiltä ja argumentaatiolta huomattavaa täsmällisyyttä ja kurinalaisuutta.

Leo Näreahon kirja *Mieli, aivot ja filosofia* onkin tästä syystä hyvin tervetullut ja käytökelpoinen katsaus tietoisuuden tutkimuksen ongelmiin, sillä se pureutuu aihepiiriin analyttisen filosofian perinteestä käsin. Tuloksena on erittäin selkeä ja seikkaperäisesti argumentoitu katsaus moniin vaikeisiin mutta samalla kauaskantoisiin mielenfilosofian kysymyksiin.

Teokseen sisältyvien aihepiirien moninaisuus ilahduttaa erityisesti kulttuurintutkijaa; näin tietoisuuden ongelmakenttää saadaan valotetuksi paitsi puhtaasti analyttisen filosofian perinteestä käsin, myös intialaisen filosofian ja mystiikan tutkimuksen konteksteissa. Teoksen eräs tarkoitus onkin ollut esitellä suomalaiselle lukijakunnalle aihepiirejä ja näkökulmia, joita on harvoin käsitelty suomenkielisessä kirjallisuudessa.

Mystiikka ja intialainen filosofia ovat mo-

lemmat Suomessa valitettavan vähän tutkittuja aiheita. Laaja-alaisuudessaan teos onkin hyvin poikkeuksellinen – ja siinä piilevät myös teoksen heikkoudet. Monet luvuista on alun perin julkaistu itsenäisinä artikkeleina tieteellisissä aikakauslehdissä. Seurauksena on ollut vaikeus saattaa käsiteltyjä aiheita yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Monia aiheita olisi voinut siksi käsitellä paljon perusteellisemminkin.

Idän filosofioiden esittely

Kirjassa lähdetään liikkeelle tarkastelemalla tietoisuuden ongelmaan tarjottuja ratkaisuja klassisessa intialaisessa filosofiassa. Tämän ensimmäisen osion teemoja ovat psykofyysinen ongelma, tiedostamattoman luonne, sekä persoonan jatkuvuus erilaisissa intialaisissa filosofisissa perinteissä. Koska osion aihepiiri on käsiteltyistä aiheista varmasti suomalaiselle lukijalle vierain, sen laittaminen heti alkuun ei välttämättä ole paras ratkaisu, kun lisäksi lukijalta edellytetään jonkin verran vasta kolmannessa osassa esiteltävän länsimaisen filosofisen terminologian tuntemusta.

Näreaho lähestyy aihepiiriään uskonnonfilosofina, ei kulttuurintutkijana tai uskontotieteilijänä. Aihepiiriin perehtymättömälle lukijalle intialaisen filosofian moninaisuus ja sen länsimaisesta huomattavastikin poikkeavat metafysiset lähtöoletukset voivat kuitenkin olla vaikeita hahmottaa ilman laajempaa kontekstuaalista taustatietoa. Johdannon kahden sivun yleiskatsausta aihepiiriin olisi siksi varmasti kannattanut venyttää hiukan laajemmaksi historialliseksi ja filosofiseksi katsaukseksi, joka olisi orientoinut lukijaa tarkasteltuihin kysymyksiin. Olisi ollut kiinnostavaa tietää minkälaista vuorovaikutusta itämaisella ja länsimaisella filosofisella perinteellä on aiemmin ollut ja miten kirjoittajan omat tekstit sijoittuvat laajempaan keskustelun kontekstiin. Vaikka lukija voisikin yhtyä kirjoittajan argumentaatioon, hänelle voi silti jäädä epäselväksi, mikä käsiteltyt aiheet tekee mielekkäiksi yleisessä katsannossa.

Näistä puutteistaan huolimatta teksti tarjoaa

paljon filosofista ja teologista ajattelemisen aihetta. Monet hindufilosofian suuntaukset käsitteellistävät esimerkiksi ruumiin, mielen ja tietoisuuden suhteet eri tavoin kuin länsimaisessa on tapana. Länsimaisessa filosofiassa vallitseva ongelmanasettelu on (aineettoman) mielen ja (aineellisen) ruumiin välisessä suhteessa. Kysymys tietoisuudesta astuu mukaan materialistisen teorian nk. kvalioiden ongelman muodossa. Kvaliat ovat tietoisuudessa koettavia kokemuksen laadullisia ominaisuuksia, joiden olemassaoloa on vaikea sovittaa yhteen tiukan materialististen mielenteorioiden kanssa. Intiassa sitä vastoin ruumis ja mieli on usein ajateltu molemmat lähtökohtaisesti osaksi aineellista luontoa.

Ongelmat ovat muodostuneet mielen ja tietoisuuden välisen suhteen käsitteellistämässä. Intialaisessa filosofiassa keskeisessä asemassa on ominaisuuksia vailla oleva puhdas, sisällötön tietoisuus, eräänlainen sisäinen ”tarkkailija”, joka käsitetään ontologisesti riippumattomaksi mentaalista tiloista. Siten monissa koulukunnissa ei ole varsinaista mieli–ruumisongelmaa, vaan pikemminkin mieli–tietoisuusongelma. Tästä huomiosta käsin Näreaho rinnastaa intialaisen filosofian tietoisuuskäsitteistöä länsimaiseen kvalia-termistöön. Esimerkiksi advaita vedantan käsitystä brahmanista Näreaho nimittää ”superkvaliaksi”. Yhtä kaikki, ongelmanasettelun erilaisista lähtökohdista huolimatta Näreaho onnistuu osoittamaan, että sekä itämaisissa että länsimaisissa filosofisissa perinteissä törmätään hyvin samantyyppisiin ongelmiin.

Mystiikantutkimuksen filosofinen kritiikki

Kirjan toinen osio käsittelee tietoisuuden ongelmaa mystisten kokemusten tutkimuksessa. Osiossa käsitellään puhtaan tietoisuuden olemassaolon kysymystä, mystisen kokemuksen tietoteoreettista luonnetta, aivotutkimuksen löydöksiä, sekä tutkimuksia ns. kuolemanrajakokemuksista. Filosofisen tarkastelun kohteena mainitut aiheet ovat tuiki harvinaisia ja siksi osio on mielestäni kirjan antoisin. Lisäksi käsitellyt asiat tekee kiinnostaviksi se, että kirjoittaja esittelee hyvin aihepiiristä tehtyä empiiristä tutkimusta. Nimittäin jotkut löydöksistä ovat varsin mieltäkiehtovia.

Suomessakin jonkun verran huomiota saanut kanadalainen neuropsykologi Michael A. Pers-

inger on omiin tutkimuksiinsa pohjautuen esittänyt kiinnostavia väitteitä uskonnollisen kokemuksen alkuperästä. Persingerin mukaan uskonnolliset kokemukset syntyvät oikean aivopuoliskon ohimolohkossa. Hän on useissa tutkimuksissaan saanut koehenkilönsä kokemaan ”vieraan läsnäolon tunteen” altistamalla heidän ohimo- ja päälaenlohkojaan heikoille magneettikentille. Tästä Persinger päättelee, että mystinen kokemus syntyy oikean aivopuoliskon poikkeavasta toiminnasta. Näreaho kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että Persingerin koehenkilöiden kuvauksilla on sangen vähän fenomenologisia yhtäläisyyksiä klassisen mystisen kokemuksen kanssa. Yleisimpiä kokemuksen piirteitä olivat ”huimaava tai outo olo”, ”pistely”, ”saman ajatuksen toistuminen”. Ylipäätään jo kauan on tiedetty, että aivojen sensorisia keskuksia ärsyttämällä voidaan saada aikaan aistihavaintokokemuksia.

Tästä löydöksestä on kuitenkin vielä pitkä matka mystisten kokemusten selittämiseen, puhumattakaan itse uskonnon selittämisestä – joihin Persinger kuitenkin tähtää. Miksi määrätynlainen poikkeavasta aivotoiminnasta syntynyt harha-aistimus synnyttäisi kokonaisia uskomusjärjestelmiä myytteineen, rituaaleineen ja yhteisöllisine instituutioineen? Persingerin ajatukset näiltä osin ovat puhdasta spekulatiota vailla perustelujen häivääkään.

Kuten Näreaho toteaa, tutkimusala avaa kuitenkin kiinnostavan näkökulman mystisiin kokemuksiin. Mikäli aivotutkimus voi osoittaa, että määrätynlainen aivoärsyke tuottaa mystisiä kokemuksia siten kuin ne on klassisissa mystiikantutkimuksen kuvauksissa esitetty, se osoittaisi ainakin, että valmius mystisiin kokemuksiin on yleisinhimillinen ominaisuus. Mystiikantutkimuksen kannalta tämä olisi huomattava edistysaskel, sillä nykytilaneessa on juuttunut pitkälti hedelmättömään keskusteluun siitä, onko ylipäätään olemassa ylikulttuurisesti toistuvia mystisiä kokemuksia, vai ovatko kaikki uskonnolliset kokemukset kulttuurisesti rakentuneita. Pelkästään mystikoiden jälkeensä jättämiä kirjallisia dokumentteja tutkimalla tällaiseen kysymykseen ei varmaankaan saada koskaan tyydyttävää vastausta.

Emergentismin puolustus

Kirjan kolmanessa osiossa keskitytään psykofyysisen ongelman käsittelyyn länsimaisessa analyttisessä filosofiassa. Päähuomio on eri-

laisten materialististen argumenttien esittelyssä ja kritiikissä, mutta viimeisessä luvussa kirjoittaja puolustaa emergentismia parhaana ratkaisuna mieli–ruumis-ongelmaan.

Emergentismin ongelmana on perinteisesti nähty sen käsitteellinen sekavuus ja ristiriitaisuus. Emergentismiin on historiallisesti liittynytkin varsin spekulatiivisia ajatusrakenne-elmia. Näreaho kuitenkin osoittaa, että emergentismia on mahdollista muotoilla hyvin kurinalaisella ja täsmällisellä tavalla. Perusajatukseen on, että emergentti ominaisuus on osista koostuvan systeemin uusi ominaisuus, jota ei ole sen osilla. Emergenssistä tulee ilmiönä kiinnostava, kun vielä lisätään, että emergentin ominaisuuden selittämiseen on tarvittava uusia lakeja. Näreaho määrittelee tällaiset ehdot täyttävän emergenssin heikoksi emergenssiksi. Vahvempi, ontologinen emergenssi edellyttää lisäksi, että "emergentin ominaisuuden ansiosta systeemillä on uutta kausaalista voimaa, joka on erillinen systeemin osien kausaalisesta voimasta" (s. 202).

On siis oltava tarkkana, kun ihmistieteissä halutaan vedota emergenssiin esimerkiksi kulttuurin tai yhteiskunnan osalta. On yksi asia väittää, että emergentismi on todellinen ilmiö ja kokonaan toinen, että kulttuuri tai yhteiskunta ovat ontologisesti emergenttejä ilmiöitä, joilla on itsenäistä kausaalista voimaa! Ne ovat todennäköisesti emergenttejä vain heikossa mielessä.

Näreahon kiinnostus ei kuitenkaan ole ihmistieteiden tutkimuskohteiden ontologiassa, vaan tietoisuuden ongelmassa. Näreaho puolustaa ontologista emergenssiä yhtenä ratkaisuna mieli–ruumis-ongelmaan. Kannan mukaan "maailmaan tulee tietoisuuden synnyn myötä uusi, systeemin osiin redusoimaton voima eli uusi perusvoima". Tietoisuuden emergoituessa syntyy uusi olio, joka on persoona. Tämä vastaa voimakkaasti arki-intuitiotamme siitä, että itsetietoisella minällä on todellista kausaalista voimaa. Näreaho osoittaa, että

emergentismistä voi olla ratkaisuksi moniin perinteisen dualismin ongelmiin. Persoonalla on uusi ominaisuus, itsetietoisuus, mutta substanssina se on kuitenkin materiaallinen ja kehollinen olento. Koska tietoisuuden kehitys on riippuvaista aivojen kehityksestä, ei synny ongelmaa siitä, missä vaiheessa se on kehoon ilmaantunut, puhuttiinpa sitten yksilön- tai lajinkehityksestä.

On tietenkin yksi asia osoittaa, että emergentismi tarjoaa mieli–ruumis-ongelmaan ristiriidattoman ja uskottavan ratkaisun, kokonaan toinen kysymys on, kuinka asiaa voisi lähestyä empiirisesti. Lisäksi monet emergentismin ongelma-alueet on käsitteilyn suppeudesta johtuen täytynyt sivuuttaa. Näistä ongelmista huolimatta Näreaho onnistuu mielestäni perustelemaan ainakin sen, että emergentismi on syytä ottaa vakavasti ratkaisumallina perinteisiin mielenfilosofisiin ongelmiin.

Kokonaisuudessaan kirja tarjoaa mielestäni rohkean, monipuolisen ja uusia näkökulmia avaavan puheenvuoron mielen- ja uskonnonfilosofisiin kysymyksiin, joilla on kantavuutta monilla ihmistieteiden aloilla. Erityisesti uskonnonfilosofiassa, mystiikan tutkimuksessa sekä spiritualiteetin teologiassa olisi hedelmällistä laajentaa näköaloja Näreahon osoittamiin suuntiin. Kuten Näreahokin teoksessaan valitsee, monet kirjassa esiin tuodut tutkimusaiheet on ihmistieteissä ja varsinkin suomalaisessa teologiassa ohitettu täysin. Teos ei kuitenkaan tyydy pelkästään esittelemään käsittelemiään aihepiirejä, vaan esittää niihin myös hyvin perusteltua filosofista kritiikkiä. Vaikka teos jättää monella tavalla toivomisen varaa kokonaisuuden yhtenäisyyden ja aihepiirien pohjustamisen osalta, kannatan lämpimästi Näreahon valitsemaa laaja-alaista, ennakkoluulotonta ja kriittistä lähestymistapaa näihin kysymyksiin.

Kirjoittaja on fil. tri ja tutkija Helsingin yliopiston uskontotieteen laitoksella.